

Varia

Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego – historia, ekspozycja i działalność

Leszek J. Ekiert, Anna Stabrawa, Monika Urbanik, Agnieszka Rzepiela

50th anniversary of the Museum of Pharmacy C.M. at the Jagiellonian University

Museum of Pharmacy at the Jagiellonian University, founded in 1946, is one of the few museums of that type in the world. Exhibits collected here show the history of pharmacy from the Middle Ages to modern times. The collections contain antique apothecary jars (among others ornamented majolica jars from Italy, Spain, The Netherlands and other European countries), mortars of various size and shape, apothecary utensils, medicinal raw materials, memorabilia of eminent pharmacists, postage stamps and envelopes connected with the history of pharmacy, and curiosa pharmaceutica. An eighteenth-century pharmacy is reconstructed, as well as some other interiors – an old laboratory, an apothecary cellar with barrels and bottles for medicinal wines, and an apothecary attic for drying and storing herbs. There are also pieces of furniture from old monastic pharmacies, as well as furniture in Empire, Neo-Baroque and Biedermeier style. The museum houses also the library preserving old herbals, antidotaria, pharmacopoeias and other old prints relating to the history of the art of preparing drugs.

Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego, założone w Krakowie w 1946 roku, jest największym w Polsce i jednym z nielicznych muzeów tego typu na świecie. Warto zatem przypomnieć pokrótce te fakty historyczne, które poprzedziły i w konsekwencji doprowadziły do powstania tej jedynej w swoim rodzaju placówki kulturalnej.

Pierwsze wzmianki i apele, głoszące potrzebę utworzenia Muzeum Farmacji w Polsce, ukazywały się w prasie zawodowej wielokrotnie, poczynając od 1881 roku. Jako pierwsi myśl tę rzucili dwaj znani historycy farmacji, Ernest Sulimczyk Świeżawski i Kazimierz Wenda. Apel ten był ponawiany później przez Bolesława Gładycha, Teofila Tugendholda, Jana Poratyńskiego, Wacława Filipowicza, Roberta Rembielińskiego i Bolesława Machnikowskiego. Odezwy te, głoszone przez czołowych w tamtych latach przedstawicieli zawodu, nie pozostawały bez echa i w dwudziestoleciu międzywojennym zaowocowały załączkami muzealnych kolekcji farmaceutycznych w Warszawie, Krakowie, Wilnie, Lwowie, Poznaniu i Częstochowie. Po spustoszeniach II wojny światowej ze zbiorów tych niewiele zostało. Myśl o utworzeniu muzeum aptekarskiego odżyła w środowisku krakowskim w 1946 roku. Zarząd Okręgowej Izby Aptekarskiej w Krakowie, uchwałą z dnia 16 listopada 1946 roku, postanowił zaapelować do farmaceutów z prośbą o nadsyłanie zabytkowych naczyń, utensyliów, ksiąg i dokumentów związanych z przeszłością zawodu. Apel ten spotkał się z żywym odzewem.

Osobą, która czyniła najwięcej zabiegów w sprawie powołania Muzeum, był ówczesny dyrektor biura i radca prawny Okręgowej Izby Aptekarskiej w Krakowie, dr Sta-

niśław Proń. Przejęty ideą tworzenia muzeum, gromadził w latach 1946–1951 eksponaty farmaceutycznej kultury materialnej w ramach Muzeum Aptekarstwa Ziemi Krakowskiej przy Okręgowej Izbie Aptekarskiej. Nazwa ta sugerowała regionalny charakter zbiorów, ale de facto Muzeum od początku swego istnienia miało znaczenie ogólnokrajowe.

Po upaństwowieniu aptek w 1951 roku i likwidacji Izb Aptekarskich, od stycznia do lipca 1952 roku zbiorem muzealnym patronowało Ministerstwo Zdrowia, zaś placówka nosiła nazwę: Muzeum Historyczne Aptekarstwa Polskiego. Wówczas dr Stanisław Proń uzyskał prawo do objęcia działalnością kolekcjonerską terenu całego kraju. Podczas wędrówek po Polsce dr Stanisław Proń przebadiał około 1200 aptek, a efektem jego kolekcjonerskiej pasji i żmudnej pracy jest zasadnicza część dzisiejszej kolekcji. W sierpniu 1952 roku, decyzją Ministerstwa Zdrowia, zgromadzone zbiory przejęła Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie i odtąd muzeum istniało pod nazwą: Ośrodek Dokumentacji Farmaceutycznej G.B.L. z siedzibą w Krakowie. 20 września 1956 roku otwarta została wystawa pod hasłem „Muzeum Historyczne Farmacji w Polsce”, obejmująca około 40% całości zbiorów. W ten sposób przynajmniej część kolekcji została udostępniona społeczeństwu. Z dniem 1 stycznia 1961 roku zbiory zostały włączone do Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie pod ostateczną nazwą: Muzeum Farmacji. Zbiory muzealne obejmowały wówczas około 15.000 eksponatów, biblioteka – około 5.000 woluminów, archiwum – 130 tek. W 1964 roku dr Stani-

Dawna piwnica apteczna (fragment).
Beczki na wina lecznicze

sław Proń, zasłużony organizator tej placówki, po osiemnastu latach wyężonej pracy przeszedł na emeryturę. W 1965 roku stanowisko dyrektora Muzeum Farmacji powierzone zostało prof. dr Wojciechowi Roeske. Ilość eksponatów z roku na rok rosła, i nowy dyrektor wkrótce stanął przed problemem pozyskania odpowiedniego dla

powiększonych zbiorów lokalu. W 1978 roku, na skutek licznych wniosków i starań profesora Roeske, władze miasta przydzieliły dla Muzeum Farmacji kamienicę przy ul. Floriańskiej 25. Przeprowadzką do nowej siedziby i urządzaniem ekspozycji zgodnie z zasadami współczesnego muzealnictwa kierował nowo mianowany dyrektor, dr Le-

Fragment aptecznej izby dyspensacyjnej
(tzw. kramnicy). XVIII wiek

szek J. Ekiert. Uroczyste otwarcie ekspozycji w kamienicy przy ul. Floriańskiej 25 nastąpiło w dniu 9 marca 1991 roku. Kamienica przy ul. Floriańskiej, w której obecnie Muzeum ma swą siedzibę, jest budynkiem zabytkowym, najstarsza jej część (piwnice i parter) pochodzi z XV wieku. W XVI i XVII wieku wielokrotnie przebudowywana, zachowała wiele zabytkowych elementów: renesansowe stropy belkowe, w tym jeden profilowany z polichromią (XVI-XVII), trzy stropy z okresu baroku (XVII-XVIII), w tym jeden z bardzo już rzadko spotykaną tzw. kołtryną, czyli tapetą papierową.

W obszernym hallu stara inskrypcja łacińska przypomina, że apteka to dom, który Hygieja poświęciła swoim chorym (*„Haec domus est Hygieja quam sancit suis aegris...”*). Postać Hygiei, mitycznej córki Asklepiosa, pojawia się wielokrotnie w zbiorach Muzeum – w formie posągów, witraży, obrazów, plakiet, a także na pieczętkach i numizmatach. Ściany hallu zdobią również cenne freski, pochodzące z połowy XVIII wieku, przeniesione z wyburzonej apteki mgra Kawskiego z Sanoka. U wejścia na wyższe piętra zwraca uwagę popiersie dr. Stanisława Pronia (1892-1971), twórcy i organizatora Muzeum Farmacji.

W przyziemiu, zaaranżowana została izba dyspensacyjna (ekspedycyjna) apteki z XVIII wieku. Większość ekspozatów w tej sali pochodzi z dawnych aptek klasztornych np. gotycki regał pochodzący z apteki Benedyktynów w Płocku, barokowe repozytorium zielarskie i szafa „kątownika” z apteki Jezuitów krakowskich, XVII-wieczna szafa z apteki zakonu oo. Paulinów częstochowskich. Zawieszony pod sufitem krokodyl, a na ścianach pancerz żół-

wia, rogi jelenie, szczęki rekinów, ryby osobliwych kształtów, węże – to elementy wystroju dawnych aptek, często spotykane na dawnych rycinach. W sali tej eksponowane są również godła własne aptek, takie np. jak lew, orzeł czy baranek. Godłem dużo starszym, i jednocześnie egzotycznym, jest Murzyn; popularność tego godła była związana z importem surowców leczniczych z krajów zamorskich.

W piwnicy zgromadzono naczynia kamionkowe i miedziane, które służyły do przechowywania w chłodzie zapasów olejów, kwasów, wody destylowanej, octów, syropów, eliksirów. Są tu beczki, w których przechowywano wino, używane w dawnym aptekarstwie m.in. do rozpuszczania leków i do sporządzania win leczniczych. Obok beczek znajduje się urządzenie do produkcji świec, które w minionych wiekach były produkowane w aptekach. Zwraca tu również uwagę kolekcja naczyń do przechowywania wód mineralnych, popularnych zwłaszcza w XIX-wiecznych aptekach.

Druga piwnica gromadzi sprzęty stanowiące wyposażenie dawnego laboratorium aptecznego. Obok pieca z wielkim paleniskiem stoją aparaty destylacyjne, alembiki miedziane i szklane, prasy stolnicowe i śrubowe, do wyciskania soków i olejów, filtry, moździerze, tygle do wytopu metali itd. O powiązaniu dawnej farmacji z alchemią, której doświadczenia były wykorzystywane do uzyskiwania wielu leków, świadczą dwie XVII-wieczne grafitowe retorty (tzw. korbasy) do suchej destylacji, pochodzące z czasów, kiedy w Krakowie działał sławny w Europie alchemik, Michał Sędziwój.

Klatkę schodową zdobią: posąg Hygiei, mitologicznej patronki farmacji, okazałe szklane naczynia wypełnione

Wnętrze apteki w stylu Empire, urządzonej w Lesku w 1 poł. XIX wieku. Obecnie w Muzeum Farmacji

kolorowym płynem, umieszczane dla ozdoby w aptecznych witrynach. Szczególną uwagę zwraca kolorowy witraż przedstawiający mosiężny mózdzierz w otoczeniu roślin leczniczych. Na ścianach klatki schodowej umieszczono portrety zasłużonych farmaceutów oraz dyplomy ukończenia studiów farmaceutycznych, wydane przez różne uniwersytety. Sale na pierwszym piętrze ukazują wnętrza aptek pochodzące z XIX wieku. W jednej z sal znajduje się wyposażenie apteki Barańskich i Moszczeńskich z Leska. Meble, wykonane w stylu empire, pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku. Z tego też okresu pochodzą naczynia stojące na półkach, wśród których na szczególną uwagę zasługują porcelitowe wazy z uchwytyami w kształcie baranich głów, wyprodukowane w manufakturze Ćmielowskiej. Na stole ekspedycyjnym (łac. mensa) stoją: waga, marmurowy mózdzierz z drewnianym pistlem, pulpit z rejestrem recept (łac. elenchus) oraz białe naczynie z napisem „Hirudines” (pijawki). Ściany tej sali zdobią portrety wybitnych polskich farmaceutów, między innymi Jana Andrzeja Szastera (1746-1793), profesora pierwszej w Polsce Katedry Farmacji i Materii Medycznej, założonej w 1783 roku, Józefa i Floriana Sawiczewskich, Adolfa Aleksandrowicza oraz seniorów i prezesów Gremium Aptekarzy i byłej Krakowskiej Izby Aptekarskiej. Szczególnie cennym dokumentem, znajdującym się w zbiorach muzeum jest dyplom siostry zakonnej Konstancji Studzińskiej, która wraz z siostrą Filipiną jako pierwsze kobiety w Europie uzyskały – eksternistycznie – dyplomy magistra farmacji (Uniwersytet Jagielloński 1824). W drugiej sali znajdują się meble apteczne w dwóch różnych stylach: neobarokowe regały zdobione kręconymi kolumnkami, lustrami i ażurowymi gzymsami, pochodzące z apteki w Częstochowie, oraz komplet mebli w stylu Biedermeier z apteki w Żerkowie.

Osobny pokój poświęcony jest Ignacemu Łukasiewiczowi (1822-1882), magistrowi farmacji, twórcy przemysłu naftowego w Polsce, konstruktorowi pierwszej lampy naftowej (1853). Wśród pamiątek po tym wybitnym farmaceutcie na uwagę zasługują: inwentarz apteki w Brzostku, fotografie rodzinne i meble (sekretarzyk i domowa apteczka), pochodzące z nie istniejącego już dworu Łukasiewiczów w Chorkówce.

W salach drugiego piętra, w kilkudziesięciu gablotach, zaprezentowano w sposób usystematyzowany poszczególne działy kolekcji. Jedną z sal zajmuje ekspozycja naczyń aptecznych, pochodzących z różnych okresów, wykonanych z drewna, cyny, szkła przezroczystego i barwnego, fajansu i porcelany. Cenną grupę stanowią naczynia pochodzące ze starych polskich manufaktur (między innymi Korzec, Baranówka, Ćmielów, Koło). Obok naczyń ze szkła barwionego – rubinowych, kobaltowych, zielonych, czarnych (tzw. hialitowych) i oranżowych – stoi popiersie Teodora Torosiewicza (1789-1876), aptekarza, który jako pierwszy zwrócił uwagę na przydatność dla celów aptecznych naczyń ze szkła brunatnego. Dwie gabloty zajmuje kolekcja majolik włoskich, holenderskich, francuskich i brytyjskich, które ofiarował krakowskiemu Muzeum Farmacji polski farmaceuta z Londynu, Mateusz Grabowski.

Osobny dział stanowi kolekcja osobliwości farmaceutycznych wraz z naczyniami, w których je przechowywano – m. in. teriak (driakiew), który jako panaceum był w użyciu przez blisko dwadzieścia wieków (od starożytności po wiek XIX). Inne osobliwości to mumia (*Mumia vera*), tłuszcz ludzki (*Axungia hominis*), mandragora (*Mandragora officinalis*), olej z dżdżownicy (*Oleum lumbricorum*), sproszkowane karaluchy, etc.

W sąsiedniej sali eksponowane są miarki i wagi ręczne wraz z odważnikami, utensylia apteczne, służące do produkcji różnych form leków, kolekcja starodruków, aparatura fizykochemiczna (m. in. drewniany mikroskop z przełomu XVIII i XIX wieku). Pokazana jest tu również bogata kolekcja zbiorów filatelistycznych o tematyce farmaceutycznej (znaczki i tzw. koperty pierwszego dnia obiegu) oraz kolekcja ekslibrisów osób związanych z farmacją.

Ostatnia sala ekspozycyjna mieści się na strychu. Eksponowane są tutaj różne przedmioty związane z suszeniem, przechowywaniem i przetwórstwem ziół, m. in. repozytorium, skrzynie i słomiane stągwie do przechowywania ziół, krajalnice, sita, wagi, a także perkolatory do sporządzania wodnych i alkoholowych wyciągów z ziół.

Od roku 1989 Muzeum Farmacji organizowało wiele wystaw czasowych zarówno w swoich pomieszczeniach, jak również na terenie innych muzeów. Były to w sumie 23 wystawy. Ich tematykę stanowiła twórczość artystyczna farmaceutów, ich biografie oraz inscenizacje wnętrz dawnych aptek. W roku 1989 zorganizowano wystawę, która miała na celu uczczenie pamięci profesorów Wydziału Farmaceutycznego wywiezionych do obozów koncentracyjnych. Zorganizowana w 1990 roku wystawa „Copernicana w Muzeum Farmacji” przedstawiała opracowania na temat recepty Kopernika oraz zbiory filatelistyczne związane z jego osobą (Muzeum Farmacji podlegało wówczas Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika). W roku 1992 odbył się wernisaż ekslibrisów mgr. farm. K. Kmiecica, gdzie prezentowano ekslibrisy jego przyjaciół, głównie ze środowiska farmaceutycznego i medycznego, wykonane różnymi technikami graficznymi.

W roku następnym oglądać można było wystawę pt. „Bestie z Ogrodu Zdrowia”, opracowaną przez Z. Bełę i A. Rzepiełę na podstawie XV-wiecznej księgi *Hortus Sanitatis*. W tym samym roku zainscenizowano izbę ekspedycyjną XIX-wiecznej apteki w Parku Etnograficznym w Tokarni koło Kielc, pierwszym w Polsce skansenie małego miasteczka. Odtworzenie tam apteki, obok innych obiektów, jak np. sklepy, dom burmistrza czy rejenta miało na celu ukazanie roli aptekarza w społeczności prowincjonalnego miasta.

Do wystaw służących propagowaniu Muzeum Farmacji należy zaliczyć wystawę zorganizowaną w 1993 r. przez Muzeum Czartoryskich w Krakowie, zatytułowaną „Jan Matejko – rzeczywistość – wizja”, na której znalazły się (przekazane w depozyt przez Muzeum Farmacji) godła apteczne z trzech państw zaborczych. Były one jednym z elementów przywołujących atmosferę czasów zaborów. Jesienią 1993 roku w Muzeum Farmacji odbyła się sesja naukowa, połączona z prezentacją wystawy (komisarzem

wystawy była dr A. Stabrawa) z okazji 200-lecia śmierci prof. J.A. Szastera, pierwszego profesora farmacji w Polsce. Kolejną z wystaw ekslibrisów Krzysztofa Kmiecica była, prezentowana w 1994 r., wystawa pt. „Rośliny lecznicze w ekslibrisie”, a w tym samym roku w jednej z sal ekspozycyjnych wystawiono prace malarskie mgr Doroty Pastok, inspirowane również w dużej mierze bogactwem świata ziół. W 1994 roku Muzeum współpracowało z Muzeum Przyrodniczym Polskiej Akademii Nauk, organizując wystawę poświęconą roli puszczy tropikalnej w życiu człowieka. W zainscenizowanej aptece pokazane zostały niektóre surowce lecznicze obszaru tropikalnego, a także naczynia do ich przechowywania. Wnętrza Muzeum Farmacji znów stały się miejscem ekspozycji prac malarskich, tym razem autorstwa Krystyny Główniak z Lublina. Wystawa nosiła tytuł „Uroki starej apteki”. Również w 1995 roku zorganizowano w Muzeum sesję oraz wystawę poświęconą jubileuszowi działalności naukowej i zawodowej prof. Leszka Krówczyńskiego. Kolejną z cyklu wystaw związanych z wybitnymi postaciami farmacji była wystawa połączona z sesją ku czci prof. W. Danka w 1998 roku. Nieco inny charakter miała wystawa fotografii pt. „Wspomnienia z gór” autorstwa dr. Jerzego Łazowskiego, pokazana w roku następnym. Z okazji 50-lecia istnienia Muzeum Farmacji w Krakowie przygotowano w roku 1996 wystawę ukazującą dzieje tej placówki. (autorki: M. Urbanik i I. Dymarczyk). Zgromadzone na niej dokumenty i fotografie stanowiły interesującą dokumentację działalności Muzeum.

W ramach kontaktów międzynarodowych Muzeum pokazano (1997 r.) wystawę grafik prof. J. Rotha z Uniwersytetu w Tübingen pt. „Grafika inspirowana chemią leków”.

Jedną z form działalności Muzeum Farmacji w Krakowie jest organizowanie wystaw wspólnie z innymi muzeami. W Krakowie, na terenie dawnego getta, istnieje Muzeum Pamięci Narodowej – „Apteka Pod Orłem”. W lokalu, będącym niegdyś apteką bohaterskiego aptekarza Tadeusza Pankiewicza, do niedawna nie było żadnych pamiątek, sugerujących, że miejsce to było kiedyś prawdziwą apteką. Dzięki meblom i innym eksponatom przekazanym przez Muzeum Farmacji udało się w roku 1997 urządzić wnętrze apteki Tadeusza Pankiewicza. W roku 1998 Muzeum Farmacji przekazało w depozyt kilkadziesiąt, do tej pory nie ekspozycyjnych naczyń aptecznych do Muzeum Zamkowego w Dębnie, gdzie w doskonale zachowanych wczesnorenesansowych wnętrzach Zamku zainscenizowano zamkową spiżarnię wraz z dworską apteką domową.

W Muzeum Collegium Maius w Krakowie zorganizowano w 1998 roku, w ramach obchodów 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego wystawę poświęconą Maciejowi z Miechowa, „lekarzowi, geografowi, historykowi, alchemikowi i dobroczyńcy”, gdzie również znalazły się cenne eksponaty z Muzeum Farmacji. W roku 2000 z okazji Jubileuszu Odnowienia Akademii Krakowskiej zorganizowano wystawę „Skarby Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Jedną z sal została poświęcona Muzeum

Farmacji, które przekazało tam w depozyt czasowy wiele swoich eksponatów.

Wypożyczanie eksponatów przyczynia się nie tylko do popularyzacji własnej placówki, ale stwarza także możliwość przeprowadzenia kosztownej niekiedy renowacji zabytków przez stronę wypożyczającą. Tak było w przypadku eksponatów przekazanych na wystawę „Apteka” w Muzeum Żup Krakowskich (1998). Wystawa ta została przeniesiona do Muzeum w Bochni, gdzie będzie ekspozycyjna do przyszłego roku. Najnowszą wystawą, na której znalazły się liczne eksponaty z Muzeum Farmacji była wystawa pt. „Dawna Apteka” w Muzeum Zagłębia w Będzinie (styczeń 1999). Wystawa ta powstała na bazie zbiorów kilkunastu muzeów i przedstawiała historię aptek oraz aptekarzy Zagłębia Dąbrowskiego.

Muzeum Farmacji jest samodzielną jednostką naukowo-dydaktyczną Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W Muzeum prowadzone są zajęcia z historii farmacji dla studentów krakowskiego Wydziału Farmaceutycznego i Wydziału Lekarskiego. W ostatnich latach Muzeum cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród studentów Wydziałów Farmaceutycznych z całej Polski, to samo dotyczy słuchaczy pomaturalnych szkół farmaceutycznych. Sala wystaw czasowych jest miejscem spotkań krakowskich sekcji Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego oraz innych imprez naukowych i kulturalnych.

Dr Leszek J. Ekiert

Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ
31-019 Kraków, ul. Floriańska 25

Piśmiennictwo

1. Proń S. *Museum Poloniae Pharmaceuticum*, PZWL; Warszawa: 1967.
2. Roeske W. *Polska ceramika apteczna w Muzeum Farmacji AM w Krakowie*. Kraków: AM; 1973.
3. Roeske W. *Ceramika apteczna z Prószkowa w Muzeum Farmacji AM w Krakowie*. Kraków: AM; 1978.
4. Roeske W. *Zabytkowe szkło apteczne w Muzeum Farmacji AM w Krakowie*. Kraków: AM; 1986.
5. *Album Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Muzeum 1996.
6. *Muzealnictwo*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki 1994; 36: 44.
7. Ekiert L., Rzepiela A. Wystawy czasowe Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1989-1999, VIII Sympozjum Historii Farmacji. Poznań, 1999;

Przyjęto do druku: 16 maja 2000 r.